

Tien jaar planontwikkeling in Den Haag Zuidwest Een schets van belangrijke thema's

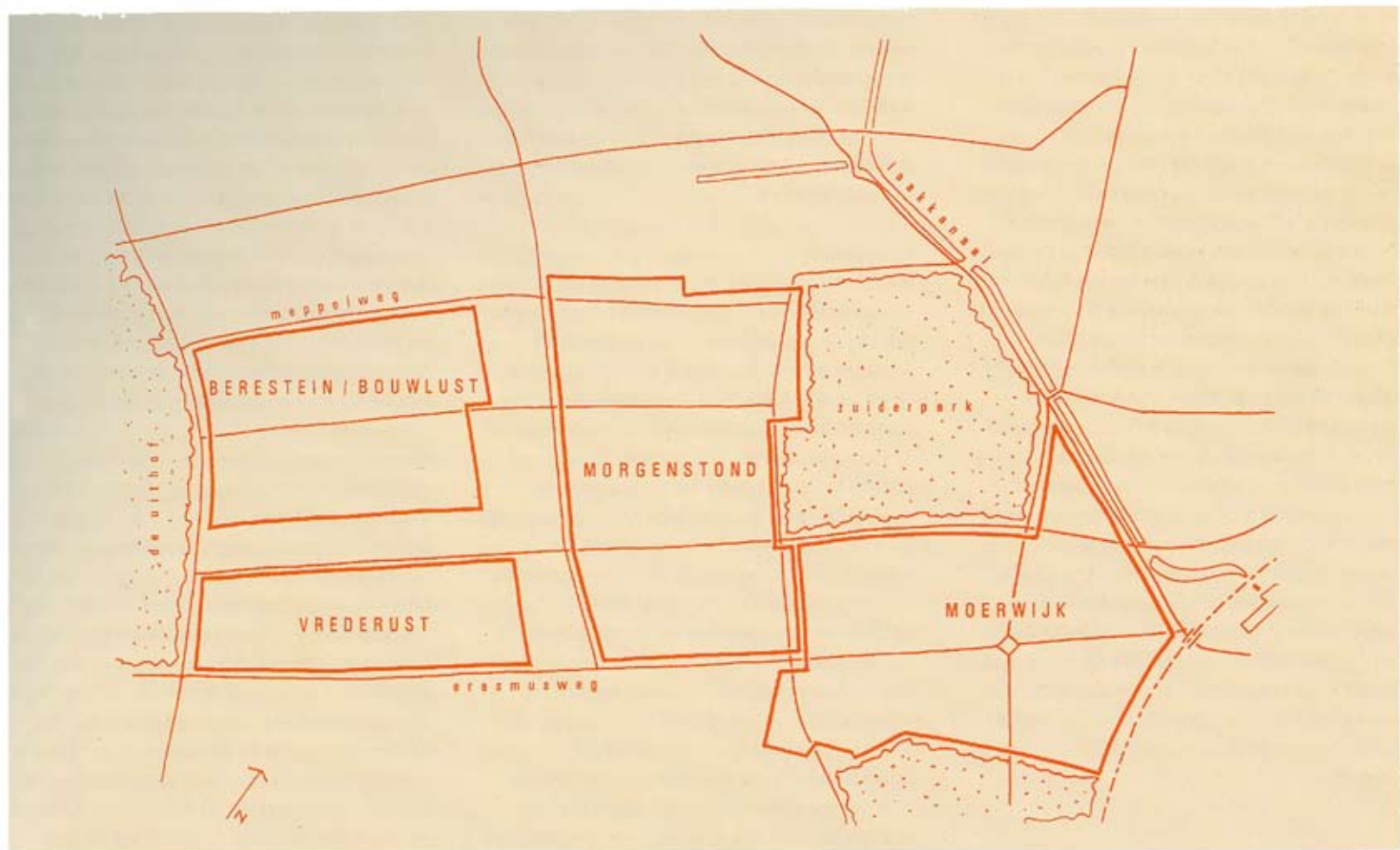
Den Haag Zuidwest is één van de grootste naoorlogse stadsdelen van Nederland en kan in één adem genoemd worden met andere grote gebieden als de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam en Zuidwijk in Rotterdam. 32.500 woningen zijn hier in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw uit de grond gestampt, waarvan de meeste – 83% – in het bezit zijn van de inmiddels drie Haagse woningcorporaties. De woningen zijn verdeeld over vier wijken: Moerwijk, Morgenstond, Bouwlust en Vrederust. Eind jaren tachtig is hier, onder aanvoering van toenmalig wethouder Gerard van Otterloo, het denken begonnen over de tweede jeugd van deze wijken. De eerste haarscheurtjes in het functioneren van Zuidwest werden toen zichtbaar, met name ten aanzien van de kwaliteit van de – eenzijdig samengestelde – woningvoorraad. In het decennium dat volgde is, met vallen en opstaan, op uiteenlopende manieren geprobeerd Zuidwest voor verpaupering te behoeden. De nu voorliggende publicatie blikkt terug op dat decennium aan planontwikkeling. Welke thema's hebben er gespeeld, welke projecten zijn er gerealiseerd en hoe zijn de betrokken partijen met elkaar omgegaan? Dit retrospectief moet mede de basis leggen voor de nabije toekomst, waarin voor Zuidwest opnieuw ambitieuze en ingrijpende plannen worden ontwikkeld. De lessen die hier zijn geleerd, zijn daarnaast van belang voor alle partijen in den lande, die zich bezighouden met de belangrijkste stedelijke ontwikkelingsopgave van de komende jaren: de herstructurering van de naoorlogse wijken, in sociaal, fysiek en economisch opzicht.

In tien jaar kan veel gebeuren, alleen al in één mensenleven. Begin 1991 maakte ik, als bijna afgestudeerd stadsgeograaf en stagiair bij onderzoeksbureau Middelkoop & Partners, voor het eerst kennis met Den Haag Zuidwest. Parttime gestationeerd 'op locatie' – het toenmalige Bureau AANpak, gevestigd in een voormalig schoolgebouw aan de Genemuidenstraat 210 – kon ik van dichtbij het einde van datzelfde Bureau AANpak en de start van de ontwikkelingsmaatschappij volgen. Mijn stage bleek, achteraf gezien, het decor voor een eerste test van de gedachten van de ontwikkelingsmaatschappij. Voor een concrete sloop-/nieuwbouwlocatie werkten we hier aan een Voorbeeldplan van de Rijksplanologische Dienst, dat als centraal thema de 'investeringsstrategie' had. De bedoeling was om individuele projecten in een groter gebied aan elkaar te koppelen, zowel programmatisch, ontwerptechnisch als financieel. Meer en minder rendabele projecten zouden elkaar, door een verevening van kosten en opbrengsten, mogelijk moeten maken. Voor die tijd bleken deze gedachten, die later op het niveau van geheel Zuidwest culmineerden in de ontwikkelingsmaatschappij, te revolutionair. Dat geldt overigens ook voor de werkwijze van Bureau AANpak. Inmiddels zijn ze echter gemeengoed geworden, zeker waar het gaat om het denken in grotere gebieden en hogere schaalniveaus. Denk bijvoorbeeld aan de recente opkomst van diverse wijkontwikkelingsmaatschappijen, die de komende jaren hun nut moeten bewijzen. Ook binnen Den Haag Zuidwest worden, na jaren van projectenstedenbouw, weer meer samenhangende plan-

nen gemaakt door gemeente en woningcorporaties. Ditmaal gebeurt dat op het niveau van de vier wijken van het stadsdeel. De nadruk op sociaal beheer, geïnitieerd door Bureau AANpak, zien we anno 2002 terug in de roep om sociale wijkvieses, als tegenhanger voor de veelal puur fysieke aanpak van sommige naoorlogse wijken in den lande.

Sloop en nieuwbouw

In tien jaar is veel gebeurd. Verspreid over het stadsdeel zijn bijvoorbeeld een aantal schoolgebouwen gesloopt, alsmede een kleine 2800 woningen. Ook zijn winkelgebieden aangepakt en sportvelden bebouwd. De kaart in deze publicatie geeft aan waar deze operaties plaatsvonden. Daarvoor in de plaats kwamen – met inbegrip van het Woningbouwfestival Dedemsvaartweg – zo'n 3500 nieuwe woningen, oftewel 10% van de woningvoorraad. Zuidwest zou ikzelf ook op andere momenten in de afgelopen tien jaar weer tegenkomen. Het meest intensief gebeurde dat rond een speciale uitgave van *Bouw* in 1998, waarin verslag werd gedaan van een workshop van het Haagse architectuurcentrum Wils & Co. Inzet van deze workshop was het bestuderen van de relatie tussen het naoorlogse Zuidwest en het geheel nieuwe woonmilieu aan de overkant van de Erasmusweg: de Vinex-locatie Wateringse Veld. Het besef brak door dat een naoorlogse stadsdeel als Zuidwest niet meer op zichzelf kan worden bekeken, een conclusie die rond deze tijd ook door de toen zeer actieve Stichting Van Na de Oorlog werd verkondigd. De positie

Wijkindeling Den Haag Zuidwest.

van Zuidwest in het 'stedelijk netwerk' – om maar eens een modieus begrip te gebruiken – is sterk aan veranderingen onderhevig. Dat hangt samen met ontwikkelingen als de genoemde Vinex-locatie Wateringse Veld (alsmede locaties als Ypenburg en Leidschenveen), de aanstaande ontwikkeling van de luxe woonlocatie Madestein op de grens met het Westland, en niet te vergeten de aantakking van Zuidwest op het rijkswegennet, via de verlengde Lozerlaan. Om kort te gaan: Zuidwest is niet meer het einde van de bewoonde wereld.

Stad en regio

In enkele van de essays in deze publicatie komt de veranderende positie van Zuidwest in stad en regio terug, het meest prominent in de beschouwing van onderzoeker André Ouwehand. Hij schetst een beeld van de herstructurering van de woningvoorraad van Den Haag Zuidwest en plaatst deze tegen de achtergrond van de ontwikkelingen op de stedelijke en regionale woningmarkt. Waar begin jaren negentig de vrees bestond dat Zuidwest een 'goedkoop-eiland' in de Haagse regio zou worden, met een navenante eenzijdige bevolkingsopbouw en dreigende leegstand, toont Ouwehand aan dat het zeker met die leegstand reuze is meegevallen. Wat wel door is gegaan, is de uitstroom van huishoudens met een iets grotere portemonnee. Die ontwikkeling tekent zich overigens in alle grote steden af, zo signaleerde het Sociaal en Cultureel Planbureau onlangs. Door de tegenvallende bouwproductie raken veel stedelijke woningmarkten in toenemende mate verstopt; potentiële doorstromers stromen niet meer door binnen de stad en nemen juist de wijk naar verder weg gelegen gemeenten als Almere en Zoetermeer. Die verstoppen zet ook een rem op de herstructurering in veel steden. Zo verdwijnt de politieke urgentie voor herstructurering – wethouders wijzen op de weer groeiende wachtlijsten – terwijl het in praktisch opzicht eveneens belemmerend werkt. Hoe los je een herhuisvestingsopgave op, wanneer er nauwelijks woningen vrijkomen c.q. nieuw worden gebouwd? Afgezien van deze ontwikkeling is André Ouwehand niet somber over de toekomst van Zuidwest. Hij ziet voldoende mogelijkheden om nieuwe woonmilieus te realiseren, die door de bestaande stedenbouwkundige kwaliteiten van Zuidwest de concurrentie met andere gebieden op de woningmarkt goed moeten kunnen aangaan.

Het proces

Misschien wel het meest intrigerende aspect van tien jaar planontwikkeling in Den Haag Zuidwest is de samenwerking tussen de gemeente Den Haag en de woningcorporaties. In wisselende vormen van publiek-private samenwerking hebben zij, vanaf de zijlijn gadeslagen door bewoners en marktpartijen, gewerkt aan de vernieuwing van Zuidwest. Bestuurskundige Erik-Hans Klijn brengt in zijn essay de drie periodes van planontwikkeling uit de afgelopen tien jaar gedetailleerd in beeld: de tijd van de AANpak (1987-1991), die van de Ontwikkelingsmaatschappij annex investeringsstrategie (1992-1994) en de periode van de projectmatige aanpak (1995-2001). De organisatie van het herstructureringsproces blijkt een voortdurende zoektocht, waarbij heen en weer wordt bewogen tussen uiteenlopende schaalniveaus. Waar de AANpak en de ontwikkelingsmaatschappij mikten op een integrale aanpak voor heel Zuidwest – waarmee men de tijdgeest ver vooruit was – stonden de laatste jaren juist in het teken van een puur projectmatige manier van werken. Klijn vergelijkt de organisatiestructuren in de drie periodes, signaleert enkele constanten (zoals de dominantie van projecten en de cultuur van het Haagse volkshuisvestingsnetwerk) en doet suggesties voor een betere organisatie van het planontwikkelingsproces.

Stedenbouw

Heen en weer geslingerd worden tussen het schaalniveau van Den Haag Zuidwest 'en gros' en het individuele project; voor de stedenbouwers is deze naorlogse wijk bepaald geen eenvoudige opgave. Stedenbouwkundige Sjoerd Cusveller behandelt in zijn essay tien jaar stedenbouwkundige planontwikkeling voor Zuidwest, met bijzondere aandacht voor twee projecten waar op een mesoschaalniveau naar de relatie tussen stedenbouw en architectuur is gekeken: de strip van de Dedemsvaartweg en een studiolocatie rond de Schermerstraat. Ook bij andere projecten is overigens op een hoger schaalniveau naar de relatie tussen stedenbouw en architectuur gekeken, zoals het plan voor Nuts 8 van Metropolis en Marge, dat oorspronkelijk een veel groter gebied besloeg. Deze meer omvattende plannen daargelaten, regeren sinds 1994 – het einde van het Integraal Uitvoeringsplan – de individuele projecten, die soms een geslaagde interpretatie vormen van de bestaande kwaliteiten van Zuidwest maar daar soms ook minder goed in slagen. Ondanks meerdere studies is de samenhang tussen de architectoni-

sche projecten en de stedenbouwkundige structuur van Zuidwest nog lang niet uitgekristalliseerd, zo concludeert Cusveller. De nieuwe structuurvisie doet opnieuw een poging om voor geheel Zuidwest een aantal pregnante stedenbouwkundige thema's te benoemen. Aan de architecten in de diverse deelgebieden wordt vervolgens de taak gesteld om, in de geest van deze structuurvisie, de vernieuwing van Zuidwest verder vorm te geven.

De bewoners

Ze vormen de stille kracht van Den Haag Zuidwest: de bewoners. Oorspronkelijk bevolkt door de meer gegoede werkende klasse van de residentie – de ambtenaar, de onderwijzer – bestaat Zuidwest nu uit een bont mozaïek van bevolkingsgroepen en nationaliteiten. Als een van de weinige goedkope woongebieden in de Haagse regio fungeert het als belangrijke opstap voor starters en andere huishoudens met een laag inkomen. De herstructurering van de afgelopen jaren heeft die opvangfunctie op een bescheiden wijze verbreed; sinds enkele jaren worden hier ook koopwoningen en duurder huurwoningen gebouwd, waardoor het mogelijk wordt een 'solocarrière' binnen Zuidwest te maken. Naast de oude en nieuwe bewoners zijn er nog diverse andere groepen die gebruikmaken van de voorzieningen in Den Haag Zuidwest, zoals de leerlingen van de scholen en bijvoorbeeld de bezoekers van het Zuiderpark en de Uithof. Hun visie op Zuidwest staat voorop in het essay van Gabriëlle van Asseldonk en Mechtild Linssen, adviseurs in de volkshuisvesting. Zij pleiten ervoor de positief gestemde bewoners en gebruikers van Zuidwest als centrale invalshoek te kiezen voor de verdere vernieuwing van wijk en buurt.

Meer dan wonen

Dat Zuidwest meer is dan wonen en om meer oplossingen vraagt dan alleen nieuwe woningen, wordt duidelijk in het essay van onderzoeker Roger Kempe. Hij maakt duidelijk dat er in sociaal-cultureel opzicht weinig gebeurt in Zuidwest. Dit stadsdeel heeft recht op meer; waar is die goede boekhandel, het fijne restaurant, de bioscoop? Zeker nu Zuidwest in toenemende mate wordt omgeven door voorzieningenarme gebieden als Wateringse Veld is een bezinning op de sociaal-economische vernieuwing van Zuidwest op zijn plaats. De eerste vingeroefeningen inzake woonzorgzones en Brede Scholen zijn inmiddels aanwijsbaar. De mogelijkheden van ICT verdienen een nadere uitwerking, zo betoogt Kempe. Daarnaast kan het geen

kwaad om Zuidwest opnieuw op de kaart te zetten met functies die een regionaal en wellicht zelfs een landelijk bereik hebben. Hoogwaardige architectuur kan daarbij worden ingezet als middel om de 'corporate identity' van Zuidwest op te poetsen. Een Guggenheim à la Bilbao is wellicht wat teveel gevraagd, maar het op een dergelijke manier positioneren van een stadsdeel zou ook voor een stadsdeel als Zuidwest wonderen kunnen doen.

De projecten

Uiteraard zijn er ook thema's die in deze publicatie niet aan bod komen. Eén daarvan is bijvoorbeeld de architectuur. Dit gemis wordt ten dele ondervangen door twee andere publicaties, die eveneens in 2002 zijn verschenen; een cultuurhistorische verkenning van Zuidwest, uitgebracht door de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Den Haag, en een lijvig boek over de 550 nieuwe woningen van het Woningbouwfestival Dedemsvaartweg, waar men na tien jaar bouwen eindelijk klaar is. Waar de architectuur van de vernieuwing wel aan bod komt, is bij de beschrijving van twaalf projecten, gedocumenteerd door architect/stedenbouwkundige Winfried Janssen, die overigens zelf opgroeide in Zuidwest. Bij het beschrijven van de projecten en het daaraan ten grondslag liggende onderzoek werd hij bijgestaan door Jelmer Posthuma en Ymkje Repko.

Keurig verdeeld over de vier wijken van Zuidwest worden bij de twaalf projectbeschrijvingen telkens andere thema's aan de orde gesteld, die exemplarisch waren voor de discussie die de herstructurering begeleidde. Wat hierbij opvalt is de grote moeite die het blijkbaar kost om samenhang te vinden tussen de naoorlogse stedenbouw en architectuur en de hedendaagse invullingen. Alhoewel de meningen hierover sterk uiteenlopen, moet worden geconstateerd dat de geslaagde projecten niet talrijk in aantal zijn. Verbetering lijkt echter op komst, gezien bijvoorbeeld een recent project van Geurst en Schulze op de hoek van de Leyweg en de Erasmusweg. Architecten als Van Sambeek & Van Veen, Faro en Bob van Reeth, die eveneens sinds kort actief zijn in Zuidwest, brengen wellicht het architectonisch smoel van de nieuwbouw op een hoger peil.

De twaalf projecten zijn uitgebreid gefotografeerd door Rob 't Hart. Van zijn hand is ook het meer journalistieke foto-essay, dat zich door de teksten van de vijf essayisten heen beweegt.

De mensen

Herstructurering is en blijft mensenwerk. Waar ontwikkelaars 'in de wei' hun gang kunnen gaan, slechts gehinderd door de wensen van potentiële huizenkopers, betekent het werken in bestaand stedelijk gebied het zorgvuldig laveren tussen belangen van gevestigde partijen. Journalist Jaap Huisman brengt dat proces in beeld, na een serie interviews met directbetrokkenen: de vier wethouders van de afgelopen tien jaar, de drie corporatiedirecteuren van nu en last but not least een half dozijn projectontwikkelaars en ontwikkelende bouwbedrijven. Hun visie was en is bepalend voor het aanzien van Zuidwest. Vooral op de schouders van de corporaties lijkt de komende jaren een zware last te drukken; zij worden primair verantwoordelijk gehouden voor de aanpak van de vier wijken van Zuidwest. Marktpartijen zullen eventueel op projectniveau worden ingeschakeld, de gemeente neemt een voorwaarden-scheppende en toetsende rol in.

Vanuit diezelfde gemeente spreken ten slotte drie stedenbouwkundigen en een externe adviseur met Winfried Janssen; zij zijn misschien wel de meest continue factor in de herstructurering van dit stadsdeel. Als geen ander waren zij betrokken bij de discussies, de workshops en de ontwerpessies die het stadsdeel daadwerkelijk deden en doen veranderen.

In 2010, weer een decennium verder, zal blijken in welke mate Den Haag Zuidwest een nieuw gezicht heeft gekregen; fysiek, economisch en sociaal. Uit de aanpak van de afgelopen tien jaar kunnen in ieder geval de nodige lessen worden getrokken. De analyses en aanbevelingen in deze publicatie bieden alle betrokkenen hopelijk de nodige aanknopingspunten voor het vormgeven aan een onbekommerde tweede jeugd van dit stadsdeel.

Kees de Graaf is freelance publicist, gevestigd te Amsterdam.